

Mål & Mæle·2

4. årgang 1977

Diplen Pugle hører fleller på bleddel

Dette er faktisk dansk, oven i købet traditionsrigt og ærværdigt dansk, og det er et levende sprog, der tales hver dag.

Er du med børnemider?

Også dette er dansk, selv om sådan en sætning ikke er så ligetil at forstå for os indfødte. Det er næsten lige så svært med et udtryk som

Hold da helt ferie med myg i år!

– men det er i hvert fald ganske normalt moderne dansk.

Læs om sproget på Herlufsholm Kostskole side 16
Om dansk på Island, hvor vort sprog er det første fremmedsprog i skolen side 7
Og om en upåagtet udtryksmåde i dagligdags dansk side 23

Semiologi

I Mål & Mæles serie om de forskellige områder inden for og uden om sprogvidenskaben har vi denne gang en artikel om semiologien, den almindelige tegnlære. Semiologerne studerer ikke blot de „rigtige“ sprog, men også de signaler mennesker udsender gennem deres påklædning, deres spisevaner, deres ritualer, deres sportsskæmpe osv.

side 25

Ordbøger

To artikler handler om ordbøger. Om betydningsforskelle og -ligheder kan man læse i artiklen om synonymer og synonymordbøger side 20
Og om det særlige problem med sammensætninger i sproget og i ordbogen handler artiklen side 13

Sprogligheder 2

Er du med børnemider? 7

Lidt om sammensætninger 13

Diplen Pugle 16

Der er forskel på forskelle 20

Hold da helt ferie.. 23

Semiologi 25

Et Beviis paa, at Glæde over Stii er Løgn, er at en Dreng rødmer, naar man gjør ham opmærksom paa, at han bruger dvæle for tøve, gjenmæle for svare, eller declamerer om sølvhvide Oldinge.

Poul Martin Møller

SPROGLIGHeder

Kære M & M.

I M & M, 3. årg. nr. 4 prøvede F. J. Billeskov Jansen og nu afdøde professor Johs. Brøndum-Nielsen forgæves at løse op for historien bag det af P. Krebs Lange anførte rim:

Kan jeg ej digte så dårligt
som somme,
hvad jeg ej kan, kan kanske
komme.

De to professorer kunne dog pr. hukommelse „forbedre“ rimet til

Vel véd jeg, jeg ej er så
morsom som somme;
men hvad jeg ej kan, det
kan kandske komme.

Forleden faldt jeg helt tilfældigt over følgende i det af Hans Brix redigerede og kommenterede bind af Gyldendals Bibliotek, Bd. 20, (1928-30), „Dansk Lyrik gennem tre Aarhundreder“, side 114:

„Man mindes (...) det gamle Rim, der giver Prøve paa vansirende Ophobninger af enslydende ord. Det er overleveret i to Former. Den ene klinger saaledes:

Jeg veed vel, jeg ej er saa
morsom som somme!

Dog hvad jeg ej ejer, det
kan kanske komme.“

Jeg er sikker på, at en tålmodig gennembladning af Brix' forfatterskab vil bringe den anden af de overleverede former for dagen – og måske også det gamle rims genesis.

Venlig hilsen

Fl. Behrendt

? Sprogligheder, Mål & Mæle. Mit spørgsmål går på brugen af ordene *chance* og *risiko*. Ordene bruges i medierne i meget høj grad i flæng, mens jeg har en fornemmelse af, at

chance klart går i positiv retning, mens *risiko* går den anden vej (negativt).

Jeg har adskillige eksempler på det, jeg oplever som forkert brug af ordene. Her bare et enkelt fra Politiken 4.8.76:

„... Automatisk landing. Og det vil igen sige mindre chance for menneskelige fejl og dermed større sikkerhed al den stund, det i de fleste tilfælde er menneskelige og ikke tekniske fejl, der er grunden til flyulykker.“ Er min fornemmelse rigtig eller har jeg uret? På forhånd tak og med venlig hilsen Morten Zierau

Fredericia

! Kære Morten Zierau.

Det er en udbredt fornemmelse at *mulighed* er neutral, mens *risiko* er en ubehagelig mulighed og *chance* en behagelig. Det giver også et smukt symmetrisk system.

Men det er også givet at fornemmelserne er lidt flosse i kanten – bortset fra at nogen mennesker slet ikke har nogen fornemmelse – som vel Politikens journalist.

Problemet er om *chance* også indeholder en vurdering, eller om det kun handler om mulighed og sandsynlighed. Det kan jeg prøve at belyse på 4 måder.

For det første: Det hedder *hun fik mulighed for at komme med* mens det hedder *der er mulighed for at hun bliver syg*, man kan normalt ikke *få mulighed for at blive syg* fordi det er noget negativt. Man kan også *få en chance* og så er udtrykket altid positivt. Det gælder for alle sprogbrugere.

For det andet: Ved det neutrale *mulighed* betyder *hun har gode muligheder for at komme det samme som hun har store muligheder*; og *dårlige muligheder* det samme som *små muligheder*. Det gælder ikke ved det klart vurderende *risiko* (som forøvrigt kun kan være ental): *der er stor risiko for at han kommer* kan hverken hedde *der er god risiko for at han kommer* eller *der er dårlig risiko* ... Hvordan nu med *chance*? *Der er gode chancer for at de vinder 4-0* som *de skal og der er dårlige chancer* ... er vist lige acceptabelt. Her ligner *chance* altså mere *mulighed* end *risiko*.

For det tredje: Vurderinger kan afsløres ved at man efter dem kan sige: – *det synes jeg*, mens man efter konstateringer ikke kan. Man kan godt sige: *det er en risiko for målvogteren at gå ud af sit mål, det synes jeg*, men man kan ikke sige: *det er en mulighed for målvogteren at gå ud af sit mål, det synes jeg*. Hvordan nu med *chance*? *Det er en chance for målvogteren at gå ud af sit mål, det synes jeg*. Det er vist ikke acceptabelt, hvad? Igen opfører *chance* sig som *mulighed* og ikke som *risiko*.

For det fjerde: Prøv at se på betydningen af ordet *chancerytter* i Nudansk Ordbog: „person der til trods for stor risiko tager de chancer der tilbyder sig“. Eller tag udtrykket *han tog chancen*, det betyder det samme som *han tog risikoen*. Det kan give noget af forklaringen på hvorfor *chance* opfører sig som *mulighed*, snarere end som *risiko* med omvendt fortegn. *Mulighed* betyder ganske simpelt at det ikke er nødvendigt eller sikkert at det omtalte ikke sker. *Risiko* betyder en

ubehagelig mulighed. Men *chance* betyder en mulighed som har en bestemt sandsynlighed. Man kan fx sige at der er 16,7 % *chance* for at man slår en 6'er med en terning, men man har sværere ved at kunne sige at der er 83,3 % *risiko* for at man ikke gør det. Og man savner ikke denne udtryksmåde, for det betyder det samme. Ordet *chance* omfatter i sin betydning både sandsynligheden for et bestemt (heldigt) udfald og dermed også den omvendte sandsynlighed for de andre (mindre heldige) udfald. Det viser ord som *chancerytter* og *chancebilist*. Men som alle den slags ord hænger *chance* vist sammen med den store sandsynlighed og ikke med den lille – ligesom det hedder *bredde* og ikke *smalde*, *højde* og ikke *læde*.

De 3 sidste argumenter har jeg fremført for at vise det flossede i fornemmelse hos dem der ellers studser ved *der er desværre chance for regn*, så jeg håber at eksemplerne er overbevisende – det er nogen meget fine fornemmelser der er tale om. Derudover er der mange som slet ikke studser ved *desværre-chancer* og til dem hører jeg selv.

Man kan altså konkludere at der tales to sprog i Danmark, et med *desværre-chancer* og et der kun har *heldigvis-chancer*, og for *heldigvis-chance*-talerne betegner *chance* ikke blot en heldig mulighed, men også og snarere en sandsynlig mulighed. Så der er *chance* for at de kan sætte sig ind i *desværre-chance*-talernes sproglige muligheder – eller risiko?

? Kære Mål & Mæle
Hedder det en eller et sammenhæng, og hvad er den rigtige flertalsform?

Hans B. Andersen
Viby Sj.

! Slår man op i Retskrivningsordbogen, finder man at både *en* og *et sammenhæng* er rigtigt, og flertalsformen skal være *sammenhænge*. Hermed kunne sagen jo være afgjort, men det ville næsten være synd at slippe emnet så hurtigt.

Ordet *sammenhæng* er de første 300 år gammelt i dansk, og det er kommet ind fra tysk: *Zusammenhang*. Det var fra begyndelsen et intetkønsord, altså *et sammenhæng*, *sammenhænget*, men der er allerede tidligt enkelte eksempler på *en s.*, så ordet har længe været lidt ubeslutsomt.

Rent systematisk er *et s.* absolut det mest tiltalende, for de navneord der består af et udsagnsords stamme, er som regel intetkøn *et håb, skud, pres, snøft, brag, mord, kob* osv. Og også *et vedhæng, et udhæng, et forhæng*. Det er derfor egentlig ret mærke-

ligt at *sammenhæng* i tidens løb har kunnet bevæge sig fra intetkøn mod fælleskøn. På den anden side, der er undtagelser fra reglen om stammeordene: *en dans, rog, lyd, duft, drøm, tvang, strøm, leg, hævn, hjælp, tak* osv., og det er vistnok netop hovedreglen at når stamme-ord oversættes fra tysk, hvor de er hankøn, så bliver de til fælleskøn i dansk: *en fejl, fest, brug, jammer, skik, trods, tvivl, sladder, lugt, frygt, snak, straf, tilstand, afsked, klang* osv.

Men hvordan det end er gået til, så er *et s.* nu stærkt på retur, *en s.* synes at have fremtiden for sig – uden rigtig at have fortjent det.

Det passer meget godt med flertalsformen *sammenhænge*, for de stamme-ord der er fælleskøn har næsten altid *-e* i flertal. Prøv selv med *dans, lyd* osv. Flertalsformen *sammenhæng*, altså uden endelse, passer fint til *et sammenhæng*, for stamme-ord i intetkøn danner som regel flertal uden endelse: *to mord, løb, knald* osv. Og hvis man nu foretrækker flere *sammenhæng*, så skal man ikke lade sig slå ud af hvad der ikke står i Retskrivningsordbogen, for se hvad Dansk Sprognævn selv skriver i sin årsberetning fra 1964/65 (side 24): „I overensstemmelse med Retskrivningsordbogen må formen *sammenhænge* tilrådes, men flertalsformen *sammenhæng* vil (...) kunne forsvares“.

EH

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går i rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Tøgeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

ARENA, Forfatterens forlag,
Hald Hovedgaard
8800 Viborg

og mærk det
SPROGLIGHEDER

OT

? Hvad betyder efterhånden
faglig på dansk?

Erik Hansen
Hareskovby

! Det er rigtigt at der er sket
noget med det ord i de sidste
10-15 år. Betydningen har
egentlig altid været 'med til-
knytning til et fag' – og det
er stadig betydningen.

Men dette skal oprindelig
forstås sådan at det er fagets
specielle teknik, materiale og
metode der tænkes på. Taler
man om tømrerens *faglige*
uddannelse, er det hans fær-
dighed i at arbejde med træ
det drejer sig om; hører man
om en regnelærer at han er
fagligt dygtig, men en dårlig
pædagog, så ved man at hans
viden om talbehandling er i
orden; og når læger holder
faglige sammenkomster snak-
ker de om blindtarme, mega-
karyocyter og den slags. *Faglig*
betyder her 'professionel', og
det er den gamle betydning.

Men nu er et fag jo andet
end teknik, materiale og me-
tode. Et fag er også en gruppe
mennesker med fælles intere-
ser over for fx myndigheder,
arbejdsgivere og kunder. Det
er faget som organisation eller
interessesællesskab. Det nye
der er sket med *faglig*, er at
'med tilknytning til et fag' nu
også kan betone dette indhold
af ordet *fag*. Det er denne nye
betydning der har været brugt
så meget her i foråret: de *fag-
lige* møder drejer sig om løn
og arbejdsforhold, det *faglige*
arbejde er et arbejde med det
organisatoriske, og en *faglig*
konflikt er en konflikt mellem
arbejdere og arbejdsgivere.

Betydningen af *faglig* har
ligesom grenet sig ud i to be-
tydninger der somme tider
kan betyde næsten det mod-
satte af hinanden. Man kunne
tænke sig at der *rent fagligt*

ikke er noget i vejen for at
en bestemt teknik tages i an-
vendelse, mens det fra et *fag-
ligt synspunkt* kan være be-
tænkeligt, fordi der så skal
fyres 15 mand. Og kort før
påske kunne man læse i avisen
at lærerne på Roskilde Uni-
versitetscenter havde svært
ved at passe deres *faglige*
arbejde fordi de deltog i så
mange *faglige møder*!

EH

*Ultimatum til Erik Togeby
og Ole Hansen*

? Der er et spørgsmål som vi
progressive læsere af Maaler-
mæle stiller stædigt softere til
hinanden, Hvor er Maalermæle
placeret i klassekampen? Her
vil vi alle tre gerne høre reak-
tionens udtalelser. Vores
mening er forskellig, i hvert
fald hvad min egen angaar.

Indtil svaret kommer har vi
deponeret alle vores ubetalte
abonnementer paa en spærret
konto i et stormagasin. For
lissom at framhæve den mal-
vor hvormed vi ser paa sagen
skal det antydes at en ignore-
ring eller et rrrrRRrrrepræ-
sivt tolerant svar vil medføre
besættelse af Darnsk Sprog-
nævns toilet, i første omgang
cisternen med senere eventuel
optrapning til selve kummen.

Personligt har jeg taget kon-
takt med to fra arbejderklæs-
sen, en maalerflæser og en
mæler. De siger begge at bla-
det er underligt, nærmest
kinesisk, paa trods af navnet
som de næsten forstaar, selv
om de ikke rigtig – umiddel-
bart altzaa – kan se ideen i en
sammenslutning af de to for-
bund. Dog siger aflæseren
(som forresten hedder fredly)
at hun ofte har været i hjem-
som trængte majet til mæg-
ling.

Sluttelig vil jeg gerne op-
kaste den strøtanke at man i

Maalermæle tager et opgør
med den traditionelle, borger-
lige grammatik og dens posi-
tivistiske videnskabsideal.
Ratskrivningsordensbogen
er et af borgerskabets bedste
vaaben i kampen mod purlog-
tartariatet! Opdelingen af
principielt ligestillede ord i
klæsser er i virkeligheden et af
videnskabshistoriens bedst
skjulte eksempler paa indok-
trinering af borgerlig ideologi.
Udsagnsleddene betegner pro-
cessen, aktiviteten, d.v.s. pro-
duktionsanlæggene. Grund-
leddet er arbejderens som pro-
ducerer varer, d.v.s. gen-
standsleddet. Vendes sætnin-
gen til lidelsesform sker der
en fetichering af varen som
bliver subjekt, mens arbej-
deren reduceres til forholdsled,
hvilket kan udlægges på flere
maader, 1) hun forholdes
noget, 2) hun defineres ude-
lukkende ud fra sit forhold til
varen og produktionen, 3) hun
maa holde for og 4) hun skal
forholde sig roligt og staa til
raadighed for ja gæt hvem.
Men saa er det jeg spørger,
Hvor er kæpifælisten? Og,
Hvor er profutten? Her maa en
ideologikritisk grammatik
tage aktivt del i en emarcipan-
theologisk dansk sprogunder-
visning af mæsserne.

Som ny titel foreslaas,
MAALERMÆLE, DET SPROG-
PULÆRE STRIDSSKRIFT PAA
FREMSKRIDTETS PARTI
Kammeratlig hilsen
Kadre 68
Sproggruppen
Socialister i Sundby
(Fraktion af
KFmlRSKFUMDDRSaPs
Gimles Alle 14, st.
2300 Kbh. S.

! Kære Kadre 68

Der er lige et par misforståelser vi må have opklaret inden vi svarer. Det hedder ikke *purlogtariatats kamp mod bogskabet*; det første ord findes slet ikke i sprognavnets hemmelige kartoteker. Det I tænker på må nok være *diletariatets proktatur*. Det er registreret med citater af store danske forfattere. Jeres sprogbrug må nærmest betegnes som vulgærdiletantistisk.

For det andet ser vi at I stort set ikke sætter kommaer. Vi mener at det er en alvorlig ideologisk fejl slet ikke at forholde sig til kommandismen.

Efter disse materialhistoriske korrektiver kan vi svare klart på jeres spørgsmål: begge redaktører, men især Olrik Hanby, går ind for diletariatets proktatur og den fredelige overgang til kommandismen.

Med hensyn til besættelsen kan vi godt se at sprognævnet er et oplagt sted. Men vi mener dog at Dansk Sprognævn – på grund af sin høje organiske sammensætning (gennemsnitshøjden er 185 cm.) – er et værn mod den sproglige merproduktions tendentielle forfald. Vi tror derfor bedre I kan vise solidaritet med de ubenyttede ordklasser ved punktbesættelser af de umiddelbare producenter af samlesættet *Den lille sprogfascist*. De har fornylig udtalt at de ønsker Institut for Nordisk Filologi nedlagt og danskfaget styrket på Københavns Universitet. Samtidig sætter de deres marcipanbrød igenem bag om ryggen på jer.

Med hensyn til senpatriarkatets ordklassekamp har I ganske udialektologisk forvekslet fremtrædelsesformerne med væsnet. Den rette holdning her må være at gå imod

lovord og ordenstal, imod bindeord og underordning, for samordning, selvlyde og frie omsagnsled. Historiens subjekt er jo stadig – også efter retskrivningsrevolutionen 1948 – i sidste instans produktionsforholdene og det talende folk.

OT

? I opgaverne til HF's eksamen i skriftlig dansk, maj 1977 forekommer vendingen: Du behøver ikke skrive om alle de grupper, der er nævnt i statistikken.

Jeg studsede over, at der ikke står: Du behøver ikke at skrive Det siger min sprogførmelse, at der skulle stå. Opslag i Didrichsens Elementær Dansk Grammatik kap. I § 26 giver til resultat, at infinitiv står med *at*, når det står som substantial, navnlig som objekt. Det må dække eksemplet her.

I ODS angives, at formen uden *at* er daglig tale.

Det er klart, at formen uden *at* er meget brugt. Det, der interesserer mig, er sådan set ikke, om det er mest korrekt med eller uden *at*, men om formen uden *at* er østdansk/københavnsk.

Det lyder sådan for mig. (Misforstå mig nu endelig ikke. Jeg ved godt, at den er udmærket alligevel.)

Med venlig hilsen
Aase Bruun
Kolding

! Det bedste sted at henvende i den slags spørgsmål, er Brink og Lunds store værk „Dansk Rigmål“. De har naturligvis bemærket *behove* uden *at*, men siger ikke noget om at det skulle være karakteristisk for østdansk eller københavnsk.

Der kan imidlertid alligevel

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Tøgeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,

Viborg

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 35,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til forlaget Arena. Alle henvendelser om adresseforandring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod rettet til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

være noget rigtigt i din fornemmelse. *Behøve* uden at er en nyhed i sproget. Det hæn-ger ganske givet sammen med at *behøve* mht. betydning er stærkt i familie med det *må* der betyder 'er nødt til', og *må* har jo altid navnemåde uden at: *du må betale med det samme/du behøver ikke betale med det samme*.

Dette er ikke noget der specielt gælder østdansk eller københavnsk; men de vestlige egne har i de sidste par hundrede år været mere tilbageholdende med sproglige nyheder end de østlige. Så det er meget tænkeligt at *behøve* uden at er mere udbredt i østdansk/københavnsk end i jysk.

EH

! Når man lærer dansk, får man at vide, at der findes et ord *ja*, som betyder det samme som det engelske *yes*. Men når jeg hører danskere tale sammen, lyder det næsten, som om de siger *netop* halvdelen af de gange hvor jeg venter at høre *ja*. Mit spørgsmål er: hvornår betyder *netop* 'ja'?

Nobuko Iseki
2300 København S

? Lad os sige at en eller anden kommer med en oplysning: „Bøgen er sprunget ud“. Hvis jeg mener det er sandt, kan jeg reagere med et *nå!*, vel at mærke sagt med kvikt stigende tonefald; det betyder 'jeg har modtaget din meddelelse, det var noget nyt for mig, og det interesserer mig'. (Et *nå* uden stigende tonefald betyder 'det interesserer mig ikke').

Men man kan også svare *ja*: „Bøgen er sprunget ud“. „Ja“ Det betyder 'jeg har opfattet din meddelelse, men det var ingen nyhed for mig'.

Det er her *netop* kommer ind: „Bøgen er sprunget ud“. „Netop“. Det betyder 'det du der fortæller, vidste jeg i forvejen, men jeg er glad for at dele denne viden med dig'. I *netop* ligger der altså en glæde over et fællesskab i viden.

Både *ja* og *netop* kan også bruges som svar på spørgsmål: „Er det i maj bøgen springer ud?“ „Ja“. Det betyder helt neutralt at udsagnet 'det er i maj bøgen springer ud' er sandt. Svaret *netop* indeholder det samme, men

yderligere, som vi har set, en markering af at man glæder sig over et fællesskab i viden. Ganske vist er et spørgsmål jo ikke et udtryk for viden, men med svaret *netop* kan jeg ligesom dreje spørgsmålet lidt, sådan at jeg antyder at det du spurgte om næsten var noget du i kraft af din intelligens faktisk havde gættet eller regnet ud – du var bare ikke helt sikker.

Denne forskel på *ja* og *netop* kommer tydeligere frem i den typiske undervisningssituation. Eleven spørger læreren: „Er hvalen et pattedyr?“ Hertil kan læreren svare *ja* eller *netop*, og hans *netop* er udtryk for tilfredshed med at han og eleven har en fælles viden. – Men hvis en lærer spørger en elev: „Er hvalen et pattedyr?“, så må eleven kun svare med et *ja*; et *netop* ville betyde „bravo! du er faktisk lige så klog som jeg er“, og det er et skulderklap som læreren næppe vil sætte pris på. Det er nemlig kun læreren der må spørge om noget han ved i forvejen.

EH

Er du med børnemider?

Om dansk på Island

På Island har der været talt dansk i flere hundrede år og af mange mennesker. Det danske sprog er ikke blot blevet en fast bestanddel af den islandske kultur – en del som dog tit omfattes mere med ironi end egentlig kærlighed. Dansk er også første fremmedsprog i skolen, bl.a. for at sikre at man stadig kan deltage i det nordiske samarbejde, kulturelt og økonomisk.

Det kan derfor ikke undre at der findes adskillige varianter af det danske sprog, hver med sin karakteristiske historiske forklaring og hver med sit sæt af typiske, mere eller mindre morsomme særformer.

En særlig dansk dialekt

Det er kun få der er helt tosprogede med dansk og islandsk, altså sådan at de ikke bliver opfattet som udlændinge hverken i det ene eller det andet land. De få der findes hører næsten alle til i en 'blandet' familie, hvad enten de er født ind i den eller har giftet sig ind i den. De er nok interessante ud fra en historikers synspunkt, fordi de blandede familier fortæller deres del af den danske afkoloniserings historie, men deres sprog er jo netop uinteressant ved at falde inden for den accepterede norm i begge lande.

En hel del mennesker med islandsk som modersmål og dansk som andet sprog kan kaldes næsten tosprogede, altså mennesker der behersker dansk aktivt og passivt så godt at de ikke misforstår eller misforstås mere end 'normale' dan-

skere, men som alligevel altid af danskere opfattes som udlændinge. De fleste har lært dansk under langvarige ophold i Danmark, især studieophold, og særlig de midaldrende og ældre har et så ensartet særpræg at man godt kan tale om en særlig dansk dialekt. Den minder nok mest om bydialekten i Flensborg. Den har usikkert eller manglende stød og en tendens til at udtale det bløde d hårdt i fx *spillede*, men normalt ikke det stumme i fx *hælde*. Der er også besvær eller usikkerhed med det danske r – på islandsk udtales r altid som et rullende tunge-spids-r – særlig når det er stumt som i *har* eller *vejret*, af og til også først i ord som *ro* eller *ride*.

En forholdsvis lille gruppe af danske der bor på Island kan også regnes til de næsten tosprogede. Men det er tilsyneladende ret let for islændinge ikke blot at høre at det er udlændinge, der taler islandsk, men også at det er danskere, antagelig fordi kendskabet til dansk og danskere er så udbredt.

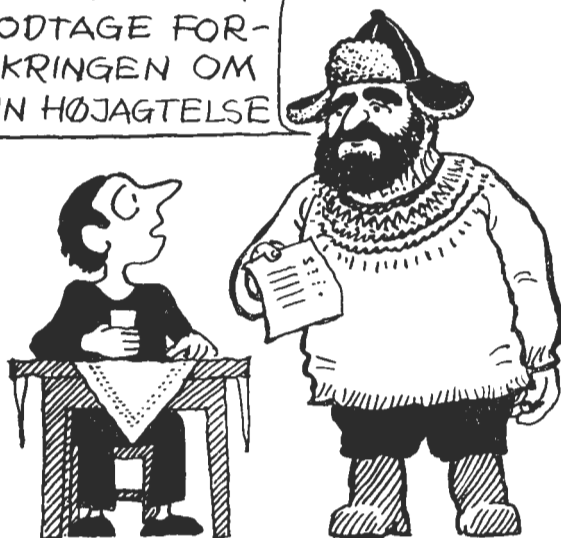
Både danskfødte og islandskfødte tosprogede bekræfter en regel jeg senere skal vende tilbage til (som de fleste regler er den ikke uden undtagelser): jo bedre man får lært det andet af sine sprog jo større er sandsynligheden for at man ikke glemmer det første selv om man mest bruger det andet. De tosprogede har normalt af familiemæssige, uddannelsesmæssige og sociale grunde en regelmæssig og hyppig kontakt med begge sprog og bliver derfor kun i ringe grad sprogligt konservative.

Dansk om søndagen

De ældre og ældste islændinge uden for gruppen af tosprogede er vokset op med dansk som magt- og prestigesprog og behersker det derfor som fremmedsprog mere eller mindre godt alt efter afstanden til magtens centrum. Anekdoter fortæller om det bedre borgerskab i flere islandske byer at de talte dansk om søndagen, måske fordi det passede bedre til det fine tøj og søndagspiiben. Endnu i dag findes adskillige ældre med gammel erhvervsmæssig tilknytning til Danmark gennem administration eller handel som har bevaret et nydeligt dansk med en sirlig langsommelig islandsk udtale og mange gamle vendinger der virker pud-sige i nutidige danske øren. Ofte er det

kvinder på apoteker eller i garnforretninger der er de bedste til at tale dansk, men selv om de fleste i de senere år på islandsk har udskiftet De-formen med du-formen, kunne det ikke falde dem ind at aflægge danske vendinger som „Var der mere jeg kunne tjene fruén med?“ eller „Jeg måtte måske ulejlige herren med regningen?“ Tilsvarende har et her-værende importfirma en ældre medarbejder som i sin danske korrespondance fastholder former som „D’Hr. Wessel & Vett“ og „Modtag Forsikringen om min Højagtelse“ – med det for firmaet positive resultat at de danske kunder altid åbner posten fra Island før alt andet for at se hvilke sirligheder der findes denne gang.

JEG MÅTTE MÅSKE ULEJLIGE
HERREN MED REGNINGEN -
OG BEDE DEM
MODTAGE FOR-
SIKRINGEN OM
MIN HØJAGTELSE

Betoningerne

I udtalen er det største problem trykfordelingen. På islandsk udtales alle ord ufravigeligt med tryk på 1. stavelse, mens vi jo på dansk har mange undtagelser fra den hovedregel. Det fortælles således om en islandsk student der var til eksamen i København at han til glæde og undren for lærer og medstuderende holdt en lang, men desværre kompelt uforståelig enetale. Da han efterhånden af eksaminators og censors ansigtsudtryk kunne se at der var noget galt sagde han med snurrende r-er: „Lægger jeg måske betoningerne forkert?“ Mange ældre islændere har levet et langt liv med dansk som læsesprog i skolebøger, ugeblade og romaner, men stort set aldrig haft mulighed eller behov for at tale sproget. Hvis de alligevel prøver er deres udtale ud over de gale betoninger og rullende r-er helt domineret af skriftsproget, sådan at de udtaler alle stumme og bløde d-er, ligesom de udtaler fx t'et i *det* og v'et i *havde*. Skuffelsen over at danskere sjældent forstår et levende ord af hvad de siger når de benytter det for dem særdeles velkendte sprog er ofte så stor at den gør dem endnu mere tavse på dansk.

Sgu det går

For de midaldrende islændere blev engelsk-amerikansk magt- og prestigesprog, mens dansk var det gamle undertrykkersprog, et latterligt og ubrugeligt sprog, som man i tilgift ofte i skolen fik indterpet af konservative lærere der selv kun beherskede det som skriftsprog. Mange lærere indeksererede de mest besynderlige af den danske grammatiks regler som vigtige sandheder. Man kan således finde mennesker som endnu kan huske at det er væsentligt at skelne mellem flertalsformen *ojne* og *nåleøjer*, mens de er helt uvidende om tryk, stød,

stumme konsonanter og fx at *i* og *y* er forskellige vokaler på dansk mens de på islandsk udtales ens. Det er vel rimeligt at det er ret få mennesker i denne aldersgruppe der drister sig til at tale dansk med mindre de lokkes eller provokeres. Og når det endelig sker er det udover udtalen naturligvis med et væld af misforståede vendinger og forkert anvendte ord. På islandsk er ordet *ska* som udbrud og som fyldeord meget udbredt med en betydning svarende til dansk *se*, *nå*, *jo*, *ja* (udtalt tøvende jah eller tjah). Men da det danske *sgu* lyder nogenlunde ligesådan i islandske øren sker der ofte en forveksling så vi får stribevis af forkert anbragte *sgu'er* som fx *Sgu det går meget godt* eller *Lad os se sgu om vi kan nå det*. At det islandske *i morgun* svarer til dansk *i morges*, mens *á morgun* svarer til *i morgen* kan selvfølgelig volde besvær, ganske som det er forvirrende at islandsk *dyna* svarer til dansk *madras*, mens en *seng* hedder *rúm*. Man kan således høre islændere sige: *Jeg er trætt, så jeg smider mig oven på rummet og sover til i morges.* De vil til gengæld blive noget forbløffede hvis man beder dem om at trække dynen godt op om næsen for at sove godt.

Grønspætter

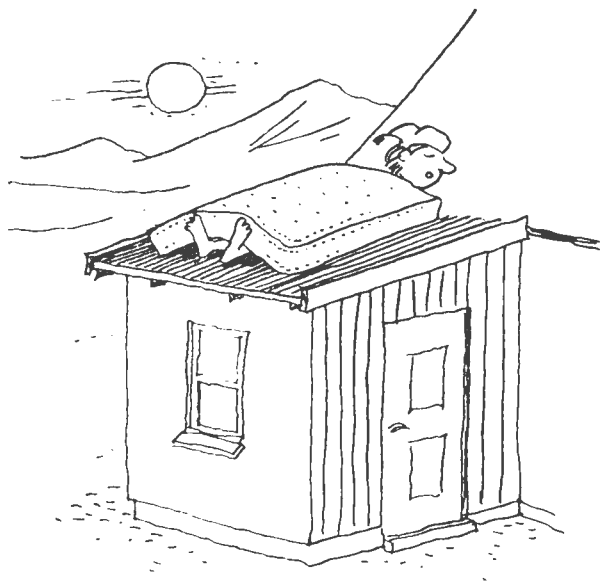
Dansk har nok genvundet noget af sin tabte prestige i de aller seneste år, bl.a. er man ved at gennemføre en radikal reform af undervisningen som placerer dansk som skolens første fremmedsprog – før engelsk – og som lægger hovedvægten på talesproget, især i de første år. Resultatet er ved at vise sig langsomt hos de yngste, som for manges velkomme både tør og kan tale et hæderligt dansk. Af og til forbløffes man dog over ordforråd, som mere stammer fra Anders And (som udgives på dansk på Is-

land) og Sengekantfilmene (som er noget nær de eneste danske film de danske udlejningsmonopoler tror islændere gider se). Men at spejdere generelt kaldes grønspætter og at de mest udbredte sengekantord beherskes bedre end meget andet dansk er vel ingen skade hvis sproget til gengæld udtales sådan at det kan forstås. Mange yngre islændere har i Danmark oplevet at blive taget for svenskere, hvad de burde være stolte af i betragtning af at deres fædre og mødre blev betragtet som idioter. Men selv for dansktalende islændere er det ikke en ublandet fornøjelse at blive taget for en svensker i København.

Det danske sprogs forfald

Mange danske med permanent eller langvarigt ophold på Island taler det sprog de talte som unge i Danmark, også selv om de først har forladt Danmark på et senere tidspunkt. Hvis man er helt fjer-

net fra modersmålets naturlige udvikling glider man åbenbart tilbage til opvækst-årenes sprog der ligesom indkapsles. Man kan derfor på Island finde en række smukt bevarede gamle danske dialekter fra københavnsk til vestjysk, ofte renere end de findes i Danmark hvor massekommunikation og trafikudvikling jo modvirker bevarelsen af dialekterne. Besøg i Danmark hvert eller hvert andet år viser sig at være langt fra tilstrækkeligt til at følge med i den sproglige udvikling, tværtimod kan de besøgende når de kommer hjem konstatere det danske sprogs forfald, med stigende undren og forargelse. Det ser ud somom disse konservativt, men korrekt talende danskere bevarer deres dansk gennem to forskellige radikale holdninger til det islandske fremmedsprog: enten taler de det overhovedet ikke eller også sørger de for at lære det så godt at de aldrig eller sjældent blander de to sprog sammen.

Jeg er træt, så jeg smider mig oven på rummet og sover til i morges.

Frysekiste og strajlo

Andre med en mindre radikal adfærd over for islandsk tilegner sig løbende et dagligislandsk som de kan klare sig med til husbehov, men uden at de anstrenger sig for at lære en præcis udtale, intonation eller grammatik (islandsk har som tysk både fire kasus og konjunktiv, og det er socialt nedværdigende at bøje forkert). De taler altså islandsk med dansk tonefald og danske ord iblandet, ligesom de taler dansk med flere og flere islandsk prægede ord jo længere de har boet i landet. Ofte taler de hverken det ene eller det andet af sprogene, så man kan modsat de tosprogede tale om halvsprogede. Mange af de udanske ord er lette at gennemskue fordi de er dannet ved at overføre fællesnordiske bestanddele fra islandsk direkte til dansk. *Frysekiste* er således en *dybfryser*, mens et *køleskab* hedder *isskab*. (Det sidste kan selvfølgelig også være et levn fra krystalisværkets og de store isblokkes dage, hvor der endnu var isskabe til også på dansk). På samme måde er et ord som *bilskur* direkte forståeligt for *garage*, mens *lovregelstyren* er en knap så gennemskuelig præsentation af en *politimester* (*lögreglustjóri* på islandsk, en typisk purisme dannet af *lög* = *lov*, egentlig *lag* i ental, af *regla* = *regel* og *-stjóri* = *leder*, *direktor* osv. af *stjórn* = *styrelse*, *ledelse*). At *billetter* hedder *miðar* på islandsk kan give anledning til helt store misforståelser når man fx bliver spurgt om man har fået børnemøder til svømmehallen. I øvrigt ville svømmehallen sikkert snarere hedde *sundløj* udtalt så det rimer på dansk på *grundløg* (hvis der er noget der hedder det). Det islandske ord er *sundlaug* (au udtalt næsten som dansk øj) der kommer af *sund* = *svømning* og *laug* = *varm kilde* eller *bad*. Tilsvarende totalt forståeligt for andre end halvsprogede dan-

skere bliver en sætning som „Hvornår farer strajtoen?“ som betyder „hvornår går bussen?“ (af islandsk *fara* = *gå*, *rejse* og *strætisvagn* = *bybus* ofte forkortet til *stræto* med æ udtalt nærmest som det danske aj). Det kan også være forvirrende når den islandske vending „vera með eitthvað“ = „være ved noget“ eller „have noget“ misbruges af halvsprogede. Ved en festlig sammenkomst blev jeg således af en person der forlod lokalet for at hente flere drikkevarer spurgt „er du med?“, hvortil jeg svarede „ja, tak“, da jeg i høj grad var med på at få mere at drikke. Men da det flinke menneske jo havde spurgt om jeg havde noget at drikke allerede kom han tilbage uden noget til mig, så jeg fik lært at man skal være med på sprogkoderne for at kunne deltage i de halvsprogedes drikkelag.

Kungeli dönsk

For fuldstændighedens skyld skal jeg til sidst nævne at dansk på Island også kan blive et brugssprog for mennesker der hverken har dansk eller islandsk som modersmål. En gymnasielærer med engelsk som modersmål erklærede således som sin motivering for at gennemføre et kursus i dansk at det var umuligt for ham helt at følge med i samtalerne på lærerværelset når han manglede referencerne til dansk, varierende fra ugebladernes madopskrifter og kendte skuespillere og til de psykologiske aspekter i Christian Kampmanns romanserie. Yderligere ville han så blive i stand til at følge med i underteksterne på de intellektuelle franske og italienske film som vises i universitetsbiografen for så lille et publikum at det ikke kan betale sig at tekste dem på islandsk, hvorfor man kører de dansktekstede versioner. (De sidste rester af vores kolonimagt er nemlig at der er dansk eneret for en stor del af den dyrere massekommunikation.)

Min lokale købmand er en yngre islandsk gift mand med fransk som modersmål. Han lurede hurtigt på mit islandske at jeg var dansker, den accent er let at genkende, ligesom han af mine indkøb lurede at jeg er tomatspiser. Efter en

længere tomatforsyningskrise viste han mig en dag glædestrålende to store flotte tomater og sagde: „Kungeli dønsk to-mæto, va?“ hvortil jeg smigret svarede med et „merci“ og købte tomaterne. Siden har vi dog talt islandsk.

Peter Søby Kristensen, f. 1946,
lektor i dansk,
universitetet i Reykjavik.

Lidt om sammensætninger

„Det vilde være lige saa urimeligt at kræve af en god dansk ordbog, at den skulde medtage alle danske sammensætninger, som det vilde være at kræve af en god regnebog, at den skulde indeholde hele talrækken.“ Sådan hedder det i indledningen til Ordbog over det danske Sprog, ODS (bd. I. 1918 side xxvii).

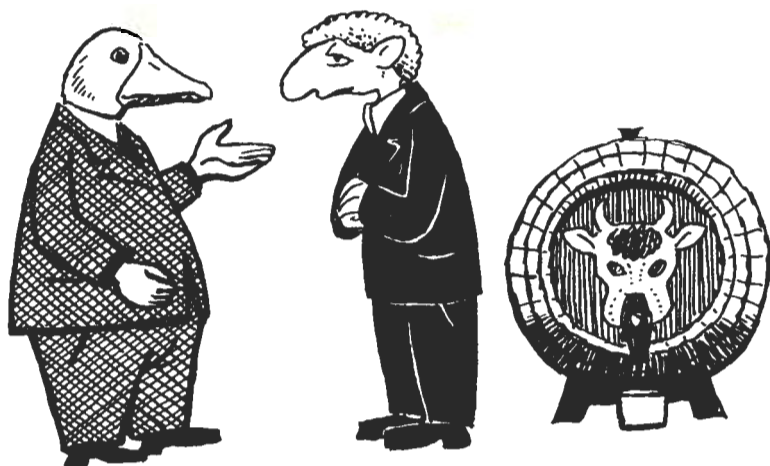
Som et eksempel på, at det er nødvendigt at udskyde sammensætninger nævnes: „med ordet hoved som sidste led kan man danne abehoved, bjørnehoved, karninhoved, kanarifuglehoved osv. osv. – saa mange ord, som der er dyrearter. Lignende sammensætninger kan dannes med hals, hale, knogle, krop osv.“

Alligevel medtager ODS op mod 30 af disse sammensætninger af dyr + hoved. Men hver gang er der en eller flere særlige grunde til det. Således medtages *lærkehoved* fordi det i sømandssproget er navn på et stik, en løkke. Altså et rigtigt „fup eller fakta“-ord. Lige så uigennemskuelige er følgende: *katte-*, *okse-* og *æselhoved*, *fugle-*, *hane-*, *slange-* og *uglehoved*; de 4 sidste er plante- eller dyrenavne. En række dyrehoved-ord er blevet nedsættende personbetegnelser, især med tanke på mindre veludviklet intelligens: *aale-*, *faare-*, *flynder-*, *gaasehoved* o.fl.

Hvad hedder det på dansk?

Talrækken er uendelig, men det er en pænt ordnet række, som kun kan forøges efter enkle, velkendte regler. Rækkerne af sammensætninger i et sprog som dansk er mere sprælske. Vist er der regler for orddannelsen, der er grænser for hvad sproget tillader, men der er et meget stort spillerum. Der er snævrere grænser for, hvad *sprogbrugen* tillader.

Ord som *madbord*, *madrum* er ikke i strid med orddannelsesreglerne. De kunne være udmærkede ord på dansk, svarende til svensk *matbord*, *matrum*. Men på dansk kom det til at hedde *spisebord* og *spisestue*, sikkert fordi vi her tog tysk som mønster, dengang vi fik brug for disse ord. Mad- er det almindelige forled i mange andre betegnelser. *Madpakken* har vi med i *madkassen*. Men hvis man i en forretning spørger efter *madpapir*, vil svaret nok lyde: „Mener De *smørrebrødspapir*?“ (Interessant er Irmas varebetegnelse 'madpapir', som er en smal rulle smørrebrødspapir, beregnet til mellem-lægspapir eller til at pakke de enkelte madder ind i). Når smørrebrødspapiret er brugt og maden spist, så står vi derimod med madpapiret! – *Madske* er det almindelige ord i flere dialekter for en *grydeske*. Sådan kan forskellige førsteled

stå til rådighed, når noget skal have navn: mad-, spise-, koge-, gryde-, køkken-, frokost-, middags- osv. Den slags konkurrerende førsteled behøver, som det ses, ikke at være ensbetydende ord, synonymer. En *cykelstol* og en *barnestol* er to ord for det samme, men man har rettet opmærksomheden mod forskellige sider af det der skal omtales. Det her kunne føre over i mange slags betragtninger over ordvalg, stil, propaganda, op- og nedvurdering. Men jeg vil blot i al uskyldighed minde om, at sprogets produktivitet er uhyre stor.

Hvad betyder ordet?

De fleste sammensætninger er lette at forstå. Men mange kan også forstås på en anden måde. Og hvis vi tænker på sproget i en periode på et par hundrede år, så bliver det ret broget. En *kugleramme* kender man som en træramme med 10 gange 10 kugler på ståltråd, vist også kaldt tælleramme og regnemaskine. I ODS er en kugleramme en „ramme af jærn ell. træ, hvori kugler lagdes ved siden af kanonerne (jf. -krans)“!

Hvad betyder ordet *bladgruppe*? Tjah, det kommer jo an på hvad slags blad og hvad slags gruppe man tænker på, og det må fremgå af sammenhængen. En bladgruppe er måske en gruppe personer i en skole, en forening eller i modstandsbevægelsen, som arbejder med at lave et blad (modsat fx madgruppen, teatergruppen, sabotagegruppen). Det kan også være en gruppe af aviser, fx tilhørende samme politiske parti. En sådan anvendelse af ordet virker nok gammeldags og måske ikke helt velformuleret; politikeren Ove Rode skrev det faktisk i sin dagbog under første verdenskrig. I ODS findes bladgruppe med forklaringen: „bladplanter opstillede ell. plantede i gruppe“. Der henvises til skønlitterære værker fra o. 1900 og til Nordisk Havebrugsleksikon. Måske købte man dengang en bladgruppe, når man ville forære en sammenplantning til en fødselsdag. Der er noget særligt ved orddannelsen her: vi har en 'gruppe af bladplanter' altså egentlig en 'bladplantegruppe'. Men treleddede sammensætninger bliver meget ofte presset sammen til toleddede, måske straks i

fødslen. Bladgruppe = bladplantegruppe
ligesom kommunelærer = kommunesko-
lelærer, cowboynederdel = cowboystof-
nederdel og cowboystof = cowboybukse-
stof.

Sammensætninger i ordbøgerne

Man kan altså ikke kræve af en ordbog, at den medtager alle sammensætninger. En stor ordbog har plads til flere ord end en lille, men i alle tilfælde sker der en udvælgelse. Redaktøren af en tosproget ordbog vil tænke på hvad den der skal oversætte har brug for at få at vide. Spisebord kan bedre spares i en dansk-tysk end i en dansk-svensk ordbog. For

finder brugeren ikke en sammensætning i sin ordbog, så vil han nok regne med at det „hedder det samme“, altså bare kan oversættes led for led. I en stor ensproget ordbog medtages mange sammensætninger, men mange letforståelige eller tilfældige dannelser udskydes (nævnes evt. i en oversigt, se fx Side-, Stats-, Vinkel- i ODS). Spørgsmålet er så bare, hvad der er letforståeligt eller tilfældigt, og hvor længe det bliver ved med at være det!

Anne Duekilde, f. 1929,
ordbogsredaktør ved Det danske
Sprog- og Litteraturselskab.

Bladgrupper

Diplen Pugle hører fleller på bleddel

Om herlovianer-dansk

Mygningens præter fasede for Gnisten, men måtte på lur, fordi de havde snedler med i nært og glemte blaver i mat.

Enhver dansktalende kan genkende stumper af sit sprog i disse sætninger. Men det kræver en forudsætning at forstå dem nemlig kendskab til Herluftsholm lærde Skole. I mindst 150 år har disciple-ne på denne skole med stor opfindsomhed beriget omgangstonen på stedet med nye gløser, lyde og udtryk.

Herlovianersproget

Selvfølgelig er sproget på Herluftsholm dansk. Det har navneord med ental og flertal, udsagnsord med nutid på -er osv. Når store sprogkanoner som Skautrup og Kaj Bom skriver om „Herlovianersproget“ som noget særligt, er sammenhængen ganske enkel. De mennesker, som færdes på Herluftsholm: elever (*disciple*), lærere (*hørere*), sygeplejerske (*Damen*), oldfrue (*Ønen*) osv. har en fælles omverden i skolen, dens omgivelser og funktioner og i hinanden. Disse personer, genstande og funktioner har fået betegnelser, som naturligvis kun læres ved færden på stedet og altså derfor kun er gængse i samkvem mellem mennesker på stedet.

Argot

Et sprog af denne slags kalder man en *argot*. Det er en sprogafart, der tales af en gruppe mennesker, der har et eller andet ydre til fælles. Standardeksempler er militærsprog og håndværkersprog. Hvor en sergent kan *bolle* en menig, kan en lærer *nedsænke* en elev, der har forbrudt sig. Og ligesom håndværkersvende kan sende uskyldige nybagte lærlinge efter alskens mærkelige opdigtede genstande (*kørnerprikker*, *forlængerhøvl*), kan hjerteløse ældre disciple sende uvidende nye elever (*barnesjæle*) efter *kvartalsost* hos oldfruen.

Granatsuppe og fik-fak

Så vidt fungerer disse danske argoter ens: der findes en indforstået brug af særlige ord mellem de indviede. Dette kan Herlovianersproget vise adskillige eksempler på: *Heis* (græsk: 'den første') er betegnelsen for Rektor, *Damen* for skolens sygeplejerske, *Granatsuppe* er sød-suppe med perlegryn (eller rettere: var – for begrebet gives ikke længere), *fik-fak* er et spil, *Djævløen* er en lokalitet, at *jumbe* er at prøve isens holdbarhed på en af stedets søer, når vinteren er kom-

met så vidt. Også betegnelser, hvis oprindelse er mere uigennemskuelig, findes: at *høpse* er et ord, der dækker meget, heriblandt 'at stå på lur' (efter hvad som helst), 'at snige sig' (af sted eller ind på noget eller nogen), 'at tiltuske sig noget billigt' og 'at kigge i mikroskop' eller i det hele taget studere noget småt!

Høpsen

Dette ords historie er interessant. Det knytter sig til en bestemt mand, som først blev student og siden lærer på Herlufsholm. Han fik af en eller anden grund øgenavnet *Høpsen* og tillagdes – givet ganske uretfærdigt – påholdenhed som vigtigste egenskab. Ordet *høps* gik efterhånden over til at kunne bruges om enhver, der skønnedes at holde mere på skillingerne, end godt er for ens rygte. Og siden bredte betydningen sig til at dække enhver form for smålig eller nøje-regnende opførsel. Og videre til alt, der er småt. Undervejs fødtes afledningerne at *høpse* og at være *høpset*. Da imidlertid ordets oprindelige bærer underviste i na-

turfag, har det en sidebetydning: *høps* betyder også biologi! At *høpse* kan også være at botanisere. Disse betydninger går vist kun op i en højere enhed ved mikroskoptigteri.

Men disse herlovianerord er i og for sig ikke mere interessante end enhver anden form for argot eller slang. De opfører sig som og ligner ganske andre grupperes særord.

Sammentrækninger

Det særlige ved Herlovianersproget er dets behandling af både disse argotord og fællessprogets i almindelighed hårdt prøvede gloser.

Ordene er kortere i Herlovianersproget, idet de forekommer i sammentrukkede former. Det sammentrukkede ord består af det fuldlangs ords *konsonanter før første vokal plus sidste trykbelagte vokal plus resten af ordet*. Når den sidste trykbelagte vokal hører til en (bøjnings)endelse har sammentrækningen dog det oprindelige ord med fra den sidste „fuldvokal“.

Pugle, Siv, Stallen og alle gutterne

Og nu fyrer vi løs: Gymnastiksalen betegnes til daglig med et ord, der altså består af G + a + len Galen. En discipel: d + i + pel dipel. En discipel i underste klasse: barnesjæl kaldes bæl. Min gode ven med øgenavnet Peter Ugle hedder aldrig andet end Pugle, Søren Iversen hed en overgang Siversen, siden Siv, Steen Allan hed Stallen osv. Ordet Munkekælderne har bitryk på stavelsen -ne, men det er jo en bøjningsendelse, så denne del af skolen hedder Mælderne. Museumsbygningen hedder tilsvarende Mygningen. Høpslokalet hedder Bum for Biologikum. Tændstikker har vi kaldt svikker – for svovlstikker. Der holdes på traditionerne! Flødekarameller må jo hedde fleller, præfekter prækter, blækopgaver blaver og snydesedler snedler. Også sådanne tages i anvendelse af diple. Straffen for denne anvendelse kan være en spadseretur – meget ubehagelig for dovne skoledrenge – til en nærliggende landsby ved navn Ladby. Denne Ladbytur må jo hedde lur – og betegnelsen lur dækker nu flere straffeforanstaltninger, blandt andet eftersidning.

Høpser eller faser Pugle?

På en blå seddel – bleddel – kan diplene rekvirere fornødenheder som tandpasta, skjorter og skocremer, men ikke de større fornødenheder som cigaretter og slik. Så hvis det lykkes Pugle af få fleller på bleddel, har han høpset sig til dem. Eller også har han fedtet for høreren, der skal attestere bledden. Så er han en fedthas – fas – og han faser (fedter). På den måde begynder sammentrækninger at leve deres eget liv. Når en dipel går på Pus (Pissehus) er det for at puse (gæt selv). Han kan også gå på Vus (Vandhus) for at vuse (ja, samme gæt).

Sammentrækninger findes især svarende til lange ord, flest navneord. Men også til forbindelser af flere ord. Skoleklokken ringer i vestibulen (Vylen), dvs. den ryler. Sammentrækningerne lever også deres eget liv i udtalen. Sidste trykbelagte vokal i Granplantagen er et langt, fladt a som i rigsmålet, mens a-lyden i sammentrækningen Gragen (eller Grasjen) er rigsmålets r-påvirkede, åbne a. Omvendt er ø-lyden i bonderøv jo r-påvirket, mens sammentrækningen bøv ikke er det. Lydligt finder sammentrækningerne sig altså til rette med sig selv uden smålig skelen til den fulde form.

Også uregelmæssige sammentrækninger finder vi: Organistern kaldes Gnisten, matematik kaldes mat og Centralbiblioteket hedder Centreket.

Prom, prom, pruhestevom

Sammentrækninger findes inden for det ordstof, der dækker skolens funktioner: f.eks. høps (som også har heddet nært efter en tidligere lærer, Nærten – Næstved-ærten); steder på skolen: Grasjen, Mygningen osv.; personer ved skolen: Fro-sen (en fransklærer med øgenavnet Franzosen). I det hele taget har Herlovianersproget især været rigt på øgenavne: Heis, Pugle, Høpsen og mange mange flere, også mindre smigrende: Prom er en sammentrækning til Pruhestevom og denne lærers statur kan man let forestille sig.

Herlovianersproget har nok set sin bedste tid. I hvert fald er produktiviteten for nedadgående, og det er især gamle herlovianere, der med fryd kan synge

med på „Hørerne var allevegne fælt paa Stikkerne, / konfiskerte baade Pibe, Vump og Svikkerne“ (Vump er en vandhusstump, idet diplene i 1880'erne, hvor verset er fra, havde for vane at oplagre rygelse og tilbehør på Vus).

Herlovianernes respektløse omgang med modersmålet – Kaj Bom kalder det „at klemme indmaden ud af ordene“ – er ikke ganske ukendt i rigsmålet når man går i biffen (biografen) betaler man jo moms (meroms) af billetten!

Jens Normann Jørgensen, f. 1951,
student 1970,
ordbogsredaktør.

KRAPYL

PER LARSENS ROMANDEBUT er en kilometersten i den realistiske romans og „arbejderlitteraturens“ historie ...

PER LARSEN skriver arbejdspladssprog, som det aldrig er blevet gjort før i den danske romans historie ...

KRAPYL er en **nødvendig roman** for enhver, der vil vide noget om klassebevidstheden og liderligheden, om solidariteten og selvhævdelsen, om virkeligheden som en socialt skabt fiktion ...

Således skrev **Søren Vinterberg** i INFORMATION

om

KRAPYL

Bogladepris kr. 69.00, i abonnement kr. 34.50.

FORLANG IØVRIGT VOR BROCHURE 1977

ARENA, Forfatternes Forlag, Hald Hovedgaard

8800 Viborg – Telefon 06 63 80 60.

Der er forskel på forskelle

Om synonymer og synonymordbøger

Ved direkte oversættelse fra det græske ord *syn* og *onoma* får vi det danske ord *samnavn*. Det skal forstås sådan at ord, der kaldes samnavne, betegner samme ting eller samme begreb.

Nu er det meget få ord, der kan siges at være helt ens i deres betydning. Det hævdes f. eks., at der i det ordrige engelske sprog kun eksisterer to helt synonyme ord, nemlig *furze* og *gorse*, som begge er betegnelser for planten tornblad. Fra tysk kunne man nævne betegnelsen for lørdag: *Samstag* og *Sonabend*. Men selv ved disse to ord er brugen forskellig, især mht. den geografiske fordeling: *Samstag* er sydtysk, *Sonabend* er nordtysk, og man kan således opnå en stilvirkning, hvis man i en sydtysk tekst indskyder et *Sonnabend*. Men i praksis vil man selvfølgelig hævde, at de to ord er synonyme, da selve tekstens mening ikke ændres ved at de udskiftes med hinanden.

Hvad er forskellen mellem en hane og en kok?

Yderligere eksempler: de to norske ord *hurtig* og *fort* siges at være synonyme. Det er måske rigtigt – men det gælder ikke når ordene anvendes i sammensætninger: man har f. eks. *hurtigtog*, men ikke *forttog*. Og for at blive ved det norske: *hund* og *bikkje*. Men her er der en tydelig stilistisk – så at sige hørbar – forskel.

På dansk har vi en *hane* over for det jyske ord *kok*. Det er det samme dyr, men der er en dialektal forskel på dem, og i sammensætninger kan de ikke ud-

skiftes med hinanden. Der er faktisk ingen jyske egne, hvor man lukker op for den varme *våndkok*! Et andet eksempel er *lækat* og *hermelin*. Både i zoologien og botanikken er der adskillige eksempler på to ord for samme ting – vel ofte med dialektforskelle.

Hvis et såkaldt teknisk fremmedord erstattes af et mere hjemligt ord, f. eks. *adjektiv* med *tillægsord*, må de to ord ofte siges at være synonyme eller *enstyldige*, som man også kalder det. I et tilfælde som det nævnte kan man måske sige, at den latinske betegnelse bruges mere af sprogfolk, hvorimod *tillægsord* mere anvendes i daglig tale eller af personer, der ikke beskæftiger sig med sprog til hverdag. De to ord kan imidlertid altid skiftes ud med hinanden, og man vil da tale om et eksempel på fuldstændig synonymi.

Lad os slå fast: fuldstændig synonymi mellem to eller flere ord består kun, hvor ordene kan erstatte hverandre uden nogen forskel i betydning eller stilværdi. Det er noget der er meget sjældent, jf. *furze/gorse*.

Enstyldighed og ligetydighed

Som eksempel på fuldstændig synonymi anføres undertiden de tyske ord for elevator: *Aufzug* – *Fahrstuhl* – *Lift*. Der er i alle tre tilfælde tale om et hejseværk til at befordre gods og personer op eller nedad. Men undersøger man den praktiske sprogbrug, vil det vise sig, at hvis der er tale om varer eller gods, vil der være en afgjort tendens til at anvende *Aufzug*. Hvad angår *Fahrstuhl* og

Lift, der da skulle være helt synonyme, må det bemærkes, at *Lift* jo er det engelske fremmedord og især anvendes på hoteller, hvor mange udlændinge færdes.

Når vi endelig finder et eksempel på fuldstændig synonymi, som i tilfældet *adjektiv/tillægsord* eller *medikament/lægemiddel*, er der som oftest tale om et fremmedord over for et hjemligt ord.

For at en synonymordbog skal være praktisk anvendelig, må man følgelig udvide synonymibegrebet – ellers ville der heller aldrig kunne blive tale om en bog. Man medtager da gerne delvise synonymer, de såkaldte ligetydige ord. Her ved forstår man ord, der ikke i enhver forbindelse eller sammenhæng er indbyrdes udskiftlige. *Tog/bane* er et eksempel på en sådan delvis synonymi. På tysk

taler man da også gerne om »sinnverwandte Wörter«, dvs. betydnings- eller meningsbeslægtede ord. Vi kan da sige, at en synonymordbog behandler ord, der er forskellige i form, men som har næsten samme betydning. Man forsøger at afstikke grænserne for ordenes anvendelse og at præcisere – ved hjælp af forklaringer og eksempler – forskellen mellem de nærtliggende betydninger. Forskellen kan til tider være svær at definere, omend man har en tydelig fornemmelse af at den er der.

Jeg skal give et eksempel på nogle af de mange muligheder, der findes, når man skal oversætte udsagnsordet *at dø* til tysk. Se nedenfor. Kernebetydningen af 'dø' er livets ophør, *Aufhören des Lebens*, der er det centrale udgangspunkt.

AUFHÖREN DES LEBENS

1. sterben	a. einschlafen	I. verlöschen
2. eingehen	b. entschlafen	II. verrecken
3. beenden	c. hinüberschlummern	III. abkratzen
4. erliegen	d. einschlummern	
5. umkommen		
6. erfrieren		
7. verhungern		
8. fallen		
9. zugrundegehen		

1. mennesker	4. sygdom	7. sult
2. planter	5. uheld	8. krig
3. dyr	6. kulde	9. skæbne
„væsen“		årsag
objektive ord		

a. i ro og fred	I. 'forsvinde'
b. do.	II. realistisk, fx i krigs-
c. blidt, uden smerter	skildringer
d. poetisk, religiøs sprogbrug	III. slang
formildende udtryk	stærke udtryk
subjektive ord	

Som det fremgår kan synonymstorgruppen deles op i mindre synonymgrupper, der dog alle er centreret om samme kerne. Men ofte findes der kun 2-3 synonymer, som hver for sig kunne henføres til en gruppe. Der kan f. eks. skelnes i stilværdis; et højtideligt ord over for et dagligdags – eller et ord, der fremkalder gammeldags virkende eller poetisk klang over for et mere farveløst – eller det seriøse udtryk over det mindre seriøse. Her er et par eksempler: *ganger/hest, åsyn/ansigt/fjæs, sværd/glavind/værge, snakke/tale*. Nogle ord bruges især i skriftsproget, andre i talesproget: *påbegynde/starte*.

Der kan være ord med indholdsmæssig forskel: man *gemmer* en ting for senere selv at finde den, men kan *skjule* den for andre. På tysk og fransk og engelsk har man et dobbelt sæt glosser for at 'at lære'. At lære noget selv hedder *lernen, apprendre, learn*, at lære noget, dvs. at undervise, hedder *lehren, enseigner, teach*. Gruppen kan også indeholde ord, der har et forskelligt følelsesindhold: *smuk, køn, pæn*. Ordenes anvendelsesmuligheder kan være forskellige, således at nogle udtryk lettere kombineres med andre ganske bestemte ord: *en smuk kvinde, en køn/pæn pige, en nydelig dame*. Der kan også være indbygget en gradsværdi: *forundret, forbavset, forbløffet, lamslået*, og tilsvarende på engelsk: *surprised, astonished, amazed, astounded, stunned*. Forskellen kan være gængs udtryk overfor slang: *betjent, strisser, strømmer*; eller lægmandens ene udtryk, f. eks. *appellere*, over for fagmandens mere specialiserede udtryk: *appellere, kære, anke*. Eller ét ord i en synonymgruppe kan betegne hele begrebet, hvorimod andre kun betegner særtilfælde: samlebegrebet *hus* over for de udtryk der betegner specielle former for hus: *villa, hytte, rønne* osv.

Nytten af synonymordbøger

Synonymordbøger kan være mange ting – og desværre er de ikke alle lige trofaste over for betegnelsen synonym. Der er således eksempler på, at nogle forfattere har forvekslet synonymer og homonymer. Ved *homonymer* forstås ord med to eller flere vidt forskellige betydninger, f. eks. *hede*, som dels betyder 'stærk varme', dels 'sandet landstrækning'. Andre forfattere forfalder til ordopremsning uden nærmere forklaring såsom: *hest, hingst, hoppe, føl*. Værdien af sådanne ordlister kan nok betvivles, og den slags værker benyttes sandsynligvis kun af kryds og tværs-opgaveløserne. Langt bedre ville det have været med *hest, ganger, hors, krikke, øg*, hvortil der så burde føjes nøjere forklaringer.

For oversættere er den tosprogede synonymordbog uvurderlig; når han har læst bag om teksten og grebet alle nuancerne, da gælder det om at få disse videregivet i den gode oversættelse. Her er den almindelige ordbog – omend den er nok så diger – sjældent fyldestgørende, da der selvsagt ikke kan være plads i den til længere uddybende forklaringer.

Desværre er der kun ret få anvendelige synonymordbøger på markedet. Hvorfor netop dette område er så forsmået, ja derom kan man kun gisne – men en af årsagerne hertil kan man måske finde i den italiensk-franske renæssancefilosof Scaligers manende udsagn: »Hvis man engang skal dømme en forbryder, hvis brøde er så stor, at selv det hårdeste fængsel og det hårdeste tvangsarbejde i bjergværkerne ville være for mild en straf, da skal man dømme ham til at skrive ordbøger. Thi det arbejde rummer i sig selv alle straffe.«

Ole Stig Johannesen, f. 1940,
adjunkt ved Toftegård
Studenterkursus

Hold da helt ferie med myg

En af mine udenlandske bekendte har spekuleret meget over et udtryk han hørte for nylig. Han var ude og gå tur med en dansker i forårsskoven, og så siger danskeren: „Har du set med anemoner“. Nu vil vores udlænding vide hvad vi skal med det *med*. Hvorfor ikke bare *har du set de anemoner*?

Det drejer sig om et af de mange talesprogsudtryk som har så svært ved at finde vej til ordbøgerne og som lærebogsforfatterne heller ikke ret tit får øje på. Derfor lærer man dem ikke når man studerer dansk som fremmedsprog, og de er ligesom ikke rigtig anerkendte så længe de ikke er med i ordbøger og grammatikker. Men dansk er det spilleme – mere end så meget andet – og det er noget vi allesammen går rundt og siger.

Vores *med*-udtryk skal først og fremmest fortælle at noget foreligger i meget stor mængde, og vi kan gøre det på tre forskellige måder.

Den ene udgave er konstrueret omkring udsagnsord der betegner at en eller anden er i besiddelse af eller modtager noget:

hun havde med bøger
de fik med gaver
vi har givet hende med bøger
jeg sendte dem med gaver

Det betyder altså at *bøger* og *gaver* er eller kommer til stede i stor mængde. Det der står efter *med* må derfor være noget der kan betegne mængde, dvs. enten et flertalsord eller et ord der står for noget utælleligt, fx *regn*, *spektakel*, *havregrød*, *savsmuld*.

Med-udtrykket er en engageret, temperamentsfuld måde at udtrykke sig på. Og læg mærke til at udsagnsordet (*havde, fik* osv.) skal være trykstærkt; man kan tydeligt høre forskellen når man sammenligner

de fik gaver

de fik med gaver

En særlig form for modtagelse er modtagelse af sanseindtryk. Det er især *se* og *høre* der bruges:

har du set med anemoner

hør med glade barnestemmer

jeg så med elendighed da jeg var i

Indien

han måtte høre med bebrejdelser efter

den fadæse

han viste os med sølvtøj

de fortalte os med løgn

Lidt dristigere, men nok mulige, er sætninger med andre sanseudsagnsord:

mærk med muslinger på denneher pæl

føl engang med infiltrationer jeg har

i skulderen

ah, lugt med ozon i luften

Den anden udgave er *der er*-typen. Den er lidt mere enkel, idet den ikke nævner en person som er indblandet, men bare at et eller andet foreligger i stor mængde:

der er med mennesker

der var med myg i haven

der er med uro allevegne

der har været med sygdom hele

vinteren

Læg mærke til at *er*, *var* og *været* er trykstærke; det er de ellers ikke ret tit.

I stedet for *være* kan vi have nogle andre ord som i sammenhængen betyder næsten det samme:

der stod med blomster overalt
der lå med tomme ølflasker
der sad med fluer på væggen
hvor der dog flød med papir i Køb-

magergade

på væggene hang der med propaganda
Også alle disse udsagnsord skal være
trykstærke.

Vi kan også bruge nogle udsagnsord
der betegner at noget begynder eller hol-
der op med at *være*:

der kom med telegrammer

der faldt med regn

der forsvandt med overtøj

Men det går meget dårligt med andre
Vi vil nok nødig sige

der arbejder med tømrere hos naboen

der sov med børn i værelset

der kvækkede med frøer nede i mosen

Den tredje type er nok den mest primiti-
ve. Den er konstrueret over udråbsord
og andre udtryk der viser overraskelse:

ih med anemoner

næ med flag

av med ukrudt

nådadada med snaps

gudd med larm og ballade der var

Der er frit slag her, bare det er et ud-
tryk der viser overraskelse:

for søren da med glasskår

fy for den onde med rust

du store kineser med brænde

er du rigtig klog med trafik

hold da helt ferie med myg

Erik Hansen, f. 1931,
professor i dansk sprog,
Københavns Universitet.

Han fik gaver

Han fik med gaver

Mål & Mæle har bedt en række sprogforskere fortælle om sprogvidenskabens discipliner: sociolingvistik, semiologi, pragmatik og hvad det hedder alt sammen. I andre numre behandles andre discipliner, men i dette nummer har vi bedt en semiolog svare på følgende spørgsmål:

Hvad laver man inden for semiologien. Hvordan gør man? Hvor foregår forskningen? Hvornår begyndte man at interessere sig for det? Hvorfor er det fornuftigt at dyrke denne forskning? Her er svaret:

Semiologi

Semiologi betyder tegnlære (af græsk *semeíon*, tegn). Semiologien er videnskaben om de tegn af forskellig slags, som enhver form for kommunikation bygger på.

Semiologien eksisterer imidlertid ikke som én videnskab. Der findes ganske vist en mængde tidsskrifter, der kalder sig semiologiske, ligesom der findes en mængde forskere, der betragter sig som semiologer. Men det betyder ikke, at semiologien har etableret sig som en videnskab – på samme måde som f.eks. en lang række andre videnskaber om samfundslivet (antropologien, sociologien, kritikken af den politiske økonomi, psykologien osv.).

Der er for semiologiens vedkommende snarere tale om, at den eksisterer som bestemte tendenser inden for alle de mange videnskaber om samfundslivet, og at den samtidig eksisterer som forskellige projekter, der forsøger at sammenfatte tendenserne under et helhedsperspektiv, som så kaldes semiologisk.

Alt dette kan måske lyde lidt forvirrende. Men det skulle blive lidt mere klart og bedre begrundet, hvorfor semiologien for øjeblikket må beskrives på denne måde, når vi går over til at betragte alle de arbejdsområder og arbejds måder, som semiologiens mange og forskelligeartede forgreninger byder på.

Semiologien som projekt

Hvis semiologien skal være en videnskab, må den i lighed med andre videnskaber prøve at definere såvel sit bestemte videnskabelige område, som sin(e) bestemte genstand(e).

Med hensyn til område- og genstandsbestemmelserne inden for semiologien plejer man at henvise til bl.a. den svejtsiske sprogforsker Ferdinand de Saussure.

„Sprogformen er et tegnsystem til at udtrykke begreber og kan følgelig jævnføres med ting som skriften, døvstummealfabetet, symbolske ritualer, høflighedsformer, militære signaler osv. Blot er den langt det vigtigste af disse systemer.

Man kan altså tænke sig til *en videnskab, der studerer tegnenes liv, sådan som det udfolder sig i det sociale liv* [...] Vi vil give den navnet semiologi [...] Den skulle fortælle os, hvad tegnene består af, hvilke love de retter sig efter. Eftersom den ikke eksisterer endnu, kan man ikke sige noget om, hvordan den vil komme til at se ud. Men den har en eksistensberettigelse, og dens plads er bestemt på forhånd. Sprogvidenskaben er kun en del af denne generelle videnskab, de lovmæssigheder, som semiologien vil kunne afdekke, vil også have gyldighed for sprogvidenskaben, og denne vil således have umiddelbar tilknytning til et område, der er veldefineret blandt de menneskelige fænomener“, skriver Saussure.

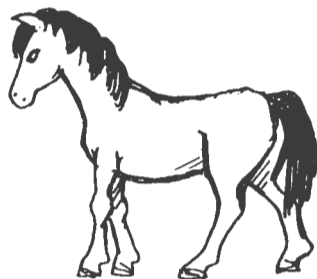
Sådan et projekt har været foreslået mange gange før (bl.a. af en af Saussures samtidige, den amerikanske filosof Ch. S. Peirce). Det er imidlertid Saussure, der mere end nogen anden har lagt grunden til dette stort anlagte projekt om semiologien som en videnskab om tegnene og deres indbyrdes forhold og funktioner – omend han ikke selv foretog andet og mere end skitsen.

Tegn og system

For Saussure repræsenterer projektet om semiologien altså en samlet, generel videnskab om den sociale, kollektive betydningsudøvelse ved hjælp af tegn.

Men hvad er et tegn? Og hvad er et tegnsystem? Hvad garanterer, at tegnene i tegnsystemet indgår i en kollektiv og social sammenhæng (og ikke i en særlig, privat sammenhæng)? At give fornuftige og dækkende svar på disse spørgsmål har fra første færd været en væsentlig del af semiologiens grundlæggende vanskeligheder.

Den skabelon eller model, som Saussure formulerede skitsen om semiologien i, er hentet fra sprogvidenskaben. Modellen af tegnet som sådant er derfor også hentet fra sprogvidenskaben. Tegnet beskrives af Saussure hverken som en foreliggende, sanselig genstand (f.eks. et skrifttræk, en mærkat eller et tegnet billede) eller som en lyd (f.eks. formet af en menneskelig mund, en trompet eller et tågehorn). (Sprog)tegnet er i sprogvidenskaben et forhold, mellem to ikke-genstande af psykologisk art: nemlig et givet udtryk (et „lydbillede“, som Saussure kalder det) og et givet indhold (et begreb, en forestilling).

indhold

udtryk

Men hvordan bestemmes da udtryk og indhold? Begge defineres de ud fra de forskelle, de markerer i forhold til ikke andre tegn, men derimod til andre udtryk og andre indhold. „I sproget eksisterer der kun forskelle“, siger Saussure. Og hvad der gælder for udtrykket og indholdet, gælder også for selve tegnforholdet: det enkelte tegn defineres ud fra forskellen til andre tegn. Tegnsystemer er derfor forholdsvis stabile forhold mellem to systemer af forskelle, og ikke mængder af helheder der er defineret i sig selv.

Det er denne opfattelse af tegnsystemerne, der kendetegner den moderne sprogvidenskab: enhver betydning bestemmes af én mængde forskelle sat i forhold til én anden mængde forskelle, hvor den ene mængde ansues som udtryk for den anden, der således bliver indhold.

En given helhed af sådanne forhold af mængder kaldes ofte for en *semiologisk kode*.

Semiologiske felter

Med det semiologiske kodebegreb ihænde har en række samfundsvidenskaber haft lejlighed til at gennemarbejde, ændre og kritisere det grundlag, der hidtil har været arbejdet på (hvad angår videnskaberne områder, genstande, forskningspraksis osv.).

Samtidig har en stadig større del af ellers upåagtede områder af det sociale liv været inddraget i videnskabelige beskrivelser (felter som f.eks. reklamer, madlavning og -spisning, børns leg, sport osv.).

Således „indlemmer semiologien enhver form for viden og enhver erfaring, eftersom alt er tegn: alt betegnes, og alt betegner“, konkluderer den franske semiolog P. Guiraud i sin korte og lettilgængelige

lige indføring *Semiologi* (som i dansk oversættelse har fået undertitlen „Læren om tegnet som det fundamentale element i menneskets kommunikation og udtryksformer“, København 1975, side 46).

Inden for antropologien har f.eks. forskellige samfunds og epokers raffinerede slægtskabssystemer og adfærdsmønstre (sociale institutioner m.v.) været analyseret ud fra semiologiske (og regelret sprogvidenskabelige) kodebegreber. Såkaldt „primitive“ samfunds myter har tilsvarende været gjort til genstand for semiologiske læsninger, bl.a. af den berømte franske strukturalist Cl. Lévi-Strauss.

Cowboybuksekoden

Med socialpsykologiske og litteraturvidenskabelige udgangspunkter har de kapitalistiske samfunds blandede landhandel af kommunikationsfænomener ofte budt semiologer på store vanskeligheder. De højt udviklede varemarketers spragledede, iøjnefaldende, men bedrageriske og hyppigt skiftende fremtrædelsesformer (moder, reklamer, påbud om bestemte måder at opføre sig på osv.) har man søgt at læse som flader af social og historisk betydning, der danner myter af ideologisk art og med ideologisk funktion, sammenhængende myter med en så selvstændig karakter, at de udgør hele tegnsystemer af uhyre kompleks art (se f.eks. R. Barthes: *Mytologier*, København 1969). Tænk blot på cowboy-buksernes skiftende udseende, og hvad de forskellige små tegn betyder i forbindelse med buksernes længde, bredde, lommer, bælt, „svaj“, stoffets art (om det er vasket, f.eks., evt. lapper, påskrifter, baglomme-reklamer osv.!) At være med på moden betyder ikke kun, at man er mere eller mindre i stand til at læse alle disse modens spidsfindige koder og derigennem

vide, hvor man selv befinder sig („hvem man er“, klæder skaber folk). Det betyder også, at man er i stand til at læse andre tegnsystemer, ud fra hvilke ens egne bukser får mening og giver én den rette sociale (og altså semiologisk definerede) mærkning. I modeverdenen krydser mange tegnsystemer hinanden. Derfor er det tillige spørgsmålet, om ikke bestemte tegnsystemer tilhører bestemte samfundsmæssige klasser og lag, dvs. deltager i den klassemæssige (og altså politiske og ideologiske) identitetsdannelse. Det er der meget, der tyder på, og reklamens PR-folk synes ikke at stikke noget under bordet hvad dét angår.

Tegneseriekoder

I en mere tværgående betragtning har det været forsøgt at udskille, isolere og analysere de enkelte medier, kanaler, kommunikationsformer og genrer, som massemedieindustrien – eller bevidsthedsindustrien – udnytter. I de senere år er der fremstillet stadig flere semiologiske analyser af såvel billeder som film (der for begges vedkommende er såre vanskelige arbejdsområder, al den stund det endnu er uafklaret, hvordan et billedtegn eller filmtegn overhovedet lader sig definere; se bl.a. G. Aspelin m.fl.: *Billedanalyse* og S. Kjørup: *Filmsemiologi*, begge København 1975). Også blandingsformen: tegneserien har forårsaget semiologiske skænderier og givet læsningen af semiologiske koder et skub fremad (se f.eks. *Tegneserier; En ekspansions historie*, Kongerslev 1973.)

Fælles for reklamer og tegneserier er, at de udgør semiologisk sammensatte tekster: deres samlede betydning konstrueres ud fra kombinationer af tegn på forskellige planer fra forskellige tegnsystemer:

JENS LYN

Under overskriften (der er sat af avisen) har vi to billeder med tilhørende tekst som led i en fortløbende fortælling om vor helt, Jens Lyn.

På billedkodens plan fremstiller den stiliserede stregtegning tingene (genstandene, personerne osv.) „realistisk“, dvs. i overensstemmelse med de kendte vesteuropæiske regler for klassisk afbildning: centralperspektiv, forgrund, baggrund. Billedkoden tillader genstandsgenkendelse og rummer kun ringe grad af stilisering og forenkling.

Desuden giver tegningen anledning til at finde billedernes fikspunkt: det synspunkt, som tegneren har udstyret tegningerne med – tydeligvis Jens Lys synspunkt. Vi ser, at Jens ser, at „mænd bærer kvinder“. I baggrunden ser vi tillige nogle bevæbnede kvinder, i forgrunden et spyd, begge dele i modsætning til Jens' länkede, afmægtige tilstand.

Boblernes kode

Fortælleren af teksten findes i kassen overst til venstre i billede 1. Her er der tale om en sproglig kode, og med den ihænde er det muligt for fortælleren at give informationer til læseren om noget, der ligger *uden for* eller *før* billedsituationen, og som billedkoden altså ikke formår at gengive.

Teksten i tegneserier læses fra venstre mod højre, tit i modsætning til billedernes læseretning (læg mærke til, at vi kigger mod venstre, når vi følger Jens' blik). Midt imellem ser vi tegneseriens såkaldte bobler. Jens Lyn tænker. De bløde tankebobler – der halvvejs tilhører billedkoden, halvvejs tilhører den sproglige kode – er kun én slags: vi har f.eks. almindelig tale i hårde bobler, hvirken i stiplede bobler, råben i takkede bobler osv.

Billedforløbet bindes sammen både ved den måde, der fokuseres ind på Jens fra billede 1 til billede 2, men også i teksten: „Og mændene er huslige!“ Samtidig med at Jens rykker nærmere som bærer af synsvinklen, er hans tanker i stigende grad koncentreret om ham selv („Hvilket job mon de har til MIG?!“) Billedernes og tekstens samspil er her let at iagttage.

Tegneseriens struktur er tredobbelt: 1) billedkoden; 2) sprogekoden (fortæller); 3) billed-tekst-koden (replikker, tanker, råb osv.). Dertil kommer ofte krydsninger, f.eks. næveslaget, der gengives ved stjerner på billedplanet, og ved lydmalende ord på tekstplanet: POW! SMASH! GONK! etc.

Matematik og spådomskunst

Der er imidlertid – ud over disse iagttagelige koder – selvsagt også tale om, at tegneserien på linje med al anden fiktion og halvfiktion (reklamer m.v.) spiller på koder om sociale, historiske, ideologiske og kulturelle forhold, der angiver bestemte kønsrollemønstre. Tænk, at damerne bestemmer, og mændene er huslige! Men det skal Jens såmænd nok være mand for at lave om i en fart.

I modsætning til filmens, tegneseriens, reklamens osv. sammensatte koder – der alle kendetegnes ved at være meget sammensatte og ved at enkelte træk let kan skiftes ud (nye udtryk danner nye indhold, uophørligt, næsten fra tekst til tekst), finder man i de såkaldt „formaliserede sprog“ uhyre stabile forhold mellem udtryk og indhold, og dermed også mellem de enkelte tegn/symboler og deres funktioner i tegnsystemet. Jvf. afbildningen af den matematiske kode, som firmaet IBM reklamerer med i sit udbud af kuglehoveder til skrivemaskiner:

Matematisk 10 pitch

Har De brug for matematiske symboler, kan De på vort specielle matematiske typehoved få følgende tegn:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 v ω y Σ 1 ⇐ ⇒ φ ≈ Δ ∼ , ε σ Π Δ] , √ ∞ × ∩ ∪ ∃
z x c □ b ∈ > ∇ ∃ - = } + (\] [∫ ≡ δ ∧ [] † γ ⇒ ⊂ Φ ∼ β C ∫ \
√ α → [/ ·] ≈ π - / | ∼ ± * ' < | ⇔ |

Som videnskabeligt samlende disciplin sigter semiologien med andre ord højt: med semiologiske analyser af stort set alle menneskelige kommunikationsprocesser og tegnudvekslinger inden for samfundshelheden bestræber semiologien sig på at udfylde pladsen som overvidenskab for alle samfundsvidenskaberne. Som videnskab om totaliteten af betydningsdannelse og symbolsk aktivitet på ethvert samfundsmæssigt plan (og i enhver samfundshistorisk periode) lader semiologien ikke ret mange fænomener gå ram forbi: der findes analyser af kortspil, spådomskunst, analyser af trafikskiltene semiologi, af arkitekturens og musikkens semiologi, og af sportens, vareæstetikens og kropssprogets semiologi.

Kode og institution

Mange af disse analyser har sammenkædet den mere snævert bestemte læsning af tegnene, systemerne, koderne, lov-mæssighederne osv. med kritiske analyser af de *samfundsmæssige institutioner*, som tegnudvekslingerne foregår i. Man har således anset ideologisk praksis for både at være bundet til bestemte institutioner og knyttet til bestemte koder „i“ institutionerne. Koderne opfattes da som historiske produkter af samfundets politiske og økonomiske udvikling, produkter der grundlægges, opretholdes og garanteres af de enkelte institutioner (som filmen, litteraturen, reklamen, arkitekturen, musikken osv. udgør).

Sådanne sammenkædninger har vist sig særdeles effektive som redskaber for politisk kritik. Måske især inden for tekst-semiologien, sådan som den har skærpet teoriudviklingen for psykoanalysen, og sådan som den har været praktiseret i sprog- og litteraturvidenskaberne, efterhånden som de er blevet „politiserede“, dvs. gjort anvendelige for den politiske kritik.

Koder og bevidsthed

De naturlige sprogs koder er de vigtigste koder overhovedet. Den samlede sum af funktioner, som de naturlige sprog udøver i samfundslivet, danner grundlaget for enhver anden aktivitet i henseende til erkendelse, viden, kommunikation osv. De er med andre ord forudsætningen for ethvert begreb om den menneskelige bevidsthed.

Et sådant synspunkt finder man også hos Marx, men i hans skrifter er der på ingen måde tale om en videnskabelig udarbejdelse af det, som synspunktet medfører af vanskeligheder for analysen af forholdet mellem bevidsthed, sprog og samfundsmæssigt liv. Det er hér, tekst-semiologien (ofte under navnet „ideologikritik“) kommer ind i billedet med analyser af og teorier om, hvordan ideologierne indholdsmæssigt er konstrueret, og hvordan de giver sig udtryk og fungerer i det samfundsmæssige liv.

Sproget taler i mennesket

Men det er også hér, at den nyere psykoanalyse („psykosemiotik“) bringer viden frem om individets forskellige måder at udøve symbolsk aktivitet på, og om dets fuldstændige afhængighed af sprog-systemet: bevidstheden betragtes i nyere psykoanalyse som et produkt af sprogets virkemåde i individet. Og ikke omvendt (at bevidstheden „bruger“ sproget for at „udtrykke sig“). Den franske psykoanalytiker J. Lacan udtrykker det undertiden sådan, at „det ubevidste er struktureret som et sprog“ (J. Lacan: *Det ubevidste sprog; psykoanalytiske skrifter*, København 1973). Ifølge Lacans opfattelse er det de sproglige udtryksstørrelsers spil i det ubevidste, der muliggør enhver form for tænkning og handling; i det hele taget er det sproget, der frembringer størrelsen „et menneske“, definerer mennesket som sådant og giver det mening og eksistens i kulturel forstand. Lacan bygger således direkte på Saussures begreber, og har i sine bestræbelser for at udvikle Freuds teori om individet og det psykiske apparat bragt semiologiens tegn og tegnsystem i anvendelse på en overraskende, men også vanskeligt tilgængelig måde.

Tekstsemiologi

Tekstsemiologiens første og største vanskelighed har været at skabe et begreb om den flerhed af tegn, som enhver tekst består af. Og dermed naturligvis i sidste ende løse problemerne omkring spørgsmålet om, hvad en tekst i realiteten er.

Det er klart, at Saussures meget forenkledte tegnmodel hurtigt blev udsat for kritik. I Danmark har sprogforskeren L. Hjelmslev arbejdet på dette projekt.

Hjelmslevs overvejelser over tegnet rummer ganske vist ikke direkte forslag til en ny definition af tegnet, men de ud-

gør et skridt på vejen fra betragtningen af det isolerede tegn til den totale tekst: tegnet betyder hos Hjelmslev ikke noget i sig selv, isoleret fra den sammenhæng, det er klippet ud af.

Babelstårnet

Dynamikkerne i de processer, hvorved der produceres betydningsvirkninger, beskrives ofte som et kompliceret samspil mellem flere planer i teksten. Men i modsætning hertil er det inden for tekstsemiologisk forskning en udbredt opfattelse, at betydningen først og fremmest er et produkt af kombinationer af sproglige udtryksstørrelser og ikke et produkt af en forudsat mening, som så iklædes sproglig dragt, „gives udtryk“.

Bibelsens myte om Babelstårnet og Guds straf herfor: at menneskene skulle tale forskellige sprog, fremstiller den udbredte forestilling, at det sproglige tegns indhold er almenmenneskeligt og universelt, mens det sproglige udtryk er tilfældigt, afledt, og skifter fra land til land.

Det sidste er selvfølgelig korrekt, for så vidt som sprogudtrykket er „nationalt“ og betinget af en række faktorer (såsom social klasse, uddannelsesgrad, osv.). Men det er bl.a. semiologiens kritik af forestillingen om indholdets, meningens, betydningens almenhed, der har gjort de semiologiske tendenser inden for socialvidenskabernes til kritiske redskaber. Semiologien viser nemlig overalt, at indholdet afhænger af det sproglige udtryk, af de samfundsmæssigt definerede institutioner og de koder, der bruges i dem.

Harly Sonne, f. 1948,
adjunktvikar, Roskilde
Universitetscenter og
ekstern lektor,
Københavns Universitet.

Cowboybuksernes tegnsprog